

УДК 280 2

І. П. Гудима
кандидат філософських наук,
професор кафедри філософії
Черкаського державного технологічного університету

ПРОМИСЕЛ БОЖИЙ І ЧУДО ЯК ЕЛЕМЕНТИ ТЕОЛОГІЧНИХ ВИТЛУМАЧЕНЬ РЕЛІГІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

В історії релігійно-філософської думки спостерігалися численні підходи до визначення змісту відносин «Бог-світ», а відтак накопичувалися його різноманітні характеристики. Можливість існування широкого спектру концептуалізацій відношення між Богом і світом та між Богом і людиною криється насамперед у складності цього важливого питання богопізнання. Посилання на існування зносин між Богом і його творінням та їх специфічне осмислення, у свою чергу, є базисною, принциповою передумовою всього того, що, зрештою, буде говоритися про чудо як спосіб самовиявлення божественного. Це є те основоположне релігійне відношення, осмислення якого зумовлює специфіку існування ідеї чуда й через яке надалі здійснюється його (чуда) апроксимація, тобто більш-менш конкретне вираження. Важливість і актуальність обраної теми звідси зумовлюється тим, що, незважаючи на велику зацікавленість сучасних дослідників релігійною проблематикою, елементами та феноменами релігії, саме віра в промисел Божий і чудо, а особливо окремі обновленські тенденції, покликані оновити таку віру, не стали об'єктом спеціальної уваги науковців.

Поміж праць, якими послуговувався автор і які дали йому змогу визначитися щодо тих пізнавальних прийомів і принципів організації дослідження, які б сприяли ефективному й адекватному вивченню названої вище наукової проблеми, варто виокремити роботи закордонних і вітчизняних учених і мислителів: Алвіна Плантінґа, Чарльза Хаммеля, Арнольда Грюнбаума, Ієна Барбура, Сергія Аверінцева, Дмитра Угриновича, Юрія Кімельова, Григорія Габінського, Анатолія Колодного та інших. І все ж у сучасній вітчизняній релігієзнавчій і філософській літературі спостерігається брак досліджень, присвячених вивченню особливостей витлумачення сучасними теологами віри в чудо, хоча за кордоном цій темі присвячена сила силенна як спеціальних богословських праць, так і досліджень світських науковців. Відтак своє завдання автор убаचाє в спробі виповнення тієї прогалини, яка утворилася у сфері вітчизняного студювання позначеної теми, а також у вивченні тих прийомів і способів аргументації, що їх використовують сучасні теологи в теоретичному виправданні й обґрунтуванні віри в промисел Божий і чудо.

Загалом же релігійний світогляд як особливий спосіб усвідомлення та інтерпретації світу відкриває перспективу на Абсолютне Буття. Адже все конечно суще, будучи індивідуальним щодо буття і здатним як бути, так і не бути, у своїй контингентності передбачає необхідне буття, що виключає небуття. Однак віруючий, будучи націленим на абсолютне буття, має справу також зі світом, його речами, процесами та явищами. Тому в системі релігійного світогляду значна роль належить релігійній картині світу.

Одним із найважливіших елементів релігійного світорозуміння є думка про безумовне підпорядкування світу природного надприродному. Історично трансформація давніх релігійних комплексів у більш-менш розвинені релігійні системи, де їх нерівноправні складові зводилися в ієрархічну структуру на основі певного підпорядковуючого принципу, зрештою, зумовила те, що структуро-організуючим чинником, який спричинював підпорядкування та взаємозв'язок решти елементів, став культ могутніх богів [1, с. 49]. Відправний пункт релігійної картини світу – розчленування буття на чуттєве, мінливе, плінне та вищий, надприродний, його початок – у релігійній свідомості органічно пов'язується з ідеєю Бога, «у символічному образі якого

була сконцентрована вся квінтесенція світу надприродних сил» [1, с. 50].

Такого роду концептуалізації в найбільш теоретично опрацьованому вигляді представлено в християнській теології. Більшість християнських ідеологів, попри всю їх різноманітну конфесійну належність, загалом без особливих розходжень усвідомлюють участь Бога в справах світу й людини. У коментарях богословів поступовий розвиток світобудови, її еволюція виступають як два когерентні процеси – звичайні природні зміни, передбачені Богом, які є розгортанням його загальної провіденціальної діяльності, і прямі волевові акти творчої участі Бога у світовому процесі, які називають особливим провидінням. Положення про безперестанну взаємодію Бога зі світом богослови здебільшого зводять до підтримуючого й такого, що зберігає його впливи на світ. Вони знаходять себе в дії законів природи, які усвідомлюються як об'єктивізація всеохопної та всебічної волі Бога в дії; лише на поворотних моментах буття світу або ж у випадках узагалі незабгагнених упорядкованості й регламентованості світових процесів можуть бути несподівано змінені каузальною взаємодією Бога зі світом у чуді тільки через те, що Бог воліє бачити світ іншим. Отже, розвитку світу, його поступові прогресивні зміни богословами усвідомлюються як чергування природного розвитку світу, згідно з покладеними Богом законами, і прямі творчі акти божественного, яке змінює події або ж послідовності подій через власні несподівані рішення.

Промисел Божий підтверджує, вичерпує та виявляє себе в чуді. Сама ідея промислу Божого рівносильна ідеї чуда, тобто здійсненню неможливого. Чудо є доведенням і підтвердженням промислу, адже сам промисел, за словами Людвіґа Фейєрбаха, є вірою в могутність, що підпорядковує все власній силі, супротив якої будь-яка воля світу – ніца [2, с. 132]. Позаяк саме провидіння діє всупереч законам природи, бо для нього остання – лише іграшка в руках надприродної всемогутності. Коли ж боготворчість найбільш повно показує й доводить себе в чуді, то винятково значущим його виявом, прецедентом і надприродною парадигмою інших справ Божих є найбільше чудо з чудес – творіння з нічого. Отже, є підстави вести мову про те, що промисел, чудо та найперше чудо як початок усіх подальших чудотворень є поняттями одного релігійного плану; з формально-логічного погляду вони, звичайно, не тотожні, хоча й тісно пов'язані між собою. Їх спільне призначення виявляє себе в тому, що всі вони рівною мірою свідчать і вказують на єдиного Промислителя й Чудотворця, що будь-який надприродний задум об'єктивує власною волею, – Бога.

Згідно зі змістом повчань богословів усіх християнських віросповідань, створений у прадавні часи світ, по-лишений сам на себе, підпадає під небезпеку онтологічної нерівноваги та повернення в небуття, тому він і потребує щомиттєвої божественної охорони й скеровування, тобто виявів промислу Божого. «Світ здобув самобутність, однак вона спирається на ніщо, на безодню небуття, котра лише прикрита софійним буттям, але завжди глибочить, загрожуючи, якщо не самому буттю, то в будь-якому випадку повноті його», – твердить православний богослов Сергій Булгаков [3, с. 7]. Тому значна частина змісту Священних канонічних структур присвячена тлумаченню природи й характеру такого Бога, котрий активно виявляє себе в світі, людській історії та подіях індивідуального життя віруючих, тобто в діяльності, покликаний усталити онтологічну рівновагу світу.

У цьому сенсі зрозумілою й аргументованою є думка протестантського теолога К. Штанге, який доводить, що саме поєднання понять «творіння» та «промисел» із поняттям «чудо» дає змогу здобути для останнього достатнє релігійне розуміння і зміст. Він переконаний, що конститувальна ознака поняття «чудо», яка виражає внутрішню природу чуда, буде встановлена тільки тоді, коли ми зв'яжемо останнє з діянням Бога [4, с. 87]. Більше того, низка богословів, незалежно від конфесійної спрямованості їхніх переконань, однаково наголошує на неприпустимості абстрактного розуміння справ Божих, зокрема чуда. Бо коли божественний промисел невловимий і непомітний, коли відсутні будь-які ознаки буття Бога, то й віра в нього стає позірною та нежиттєздатною, а цього релігійні ідеологи припустити не можуть. Сучасний англійський теолог Артур Пікок, зіставляючи зміст поняття «творіння» з тлумаченнями інших видів божественної діяльності, також застерігає від надто умоглядних підходів в оцінках загального промислу та чуда й наполягає на необхідності врахування конкретно-історичного (звичайно в релігійному сенсі) наповнення відповідних понять, без якого вони залишатимуться беззмістовними та некорисними ані для теології, ані для практики посвяченого життя віруючих [5, с. 156]. Католицький кардинал Вальтер Каспер визнає ті проблеми, що виникають перед теологами за умови надто спіритуалізованого й деміфологізованого тлумачення діянь Божих у світі. Перший і найголовніший недолік названого розуміння полягає, згідно з В. Каспером, у тому, що за подібних обставин втрачається конкретика, характерна для біблійного чуда, а сама віра в чудо може, урешті-решт, перетворитися на велику ілюзію церкви [6, с. 109].

У найбільш цілісному та завершеному вигляді ця сукупність ідей відтворена в християнському світорозумінні. У життєдіяльності саме християнська віра в чудеса відіграла виняткову роль, уявлення про чудо посідало значне місце в масовій релігійній свідомості, проблема чуда перебувала виключно на домінуючих позиціях студій християнських теологів і філософів.

Сама можливість чудес виправдовується й обґрунтовується богословами через посилення на Біблійну сентенцію: «Чи для Господа є річ занадто трудна?» (Буття 18:14). Теоретичні ж рефлексії чуда та його подальші концептуалізації відбуваються на рівні теологічного й релігійного-філософського осмислення викладених вище положень, однак не виходячи за межі їх віронавчального розуміння. Згідно з ученнями богословів, різноманітні види божественного промислу поширюються на все існуюче у світі – на світ невидимий і видимий, на величні події світобудови та на окремі вияви життєдіяльності, на людство загалом і на кожну конкретну особу. Згідно з думкою Отців і вчителів Церкви, світ і людство в ньому існують виключно завдяки безперестанній турботі Бога. Отже, про промисел Божий у релігії йдеться тоді, коли ми уявляємо Бога, що наділяє існуванням події або ж послідовності подій, які б не набули власного буття жодним іншим чином, окрім як за участі Бога. Коли ж ці події відзначені несподіваністю, непередбачуваністю, примітні сприятливим для життєдіяльності, вдачі окремих людей характером, йдеться про адресний вплив Бога на конкретні ланки світобудови в чуді. Лейтмотив усіх апологетичних міркувань щодо дії надзвичайного промислу подається в поглядах на нього як на причину подій, несумісних зі звичайними закономірностями, що спостерігаються в природі [7, с. 117].

Спроби знайти чіткі ознаки для дистинкції понять «загальний промисел» і «особливий промисел» є характерними для богословських дискусій у різні періоди історії християнства. Оскільки ж для відповідних слів серед богословів до цього часу не знайдено усталеного значення, то існує потреба, наскільки це є можливим, конкретизувати основні смисли, через які релігійні інтелектуали виражають своє розуміння дієвості Бога у світі. Розходження в розумінні Божого промислу здебільшого центруються навколо питання: якою мірою Бог діє, так би мовити, «звичайним» чином

і де він несподівано втручається в природний хід історії, діючи всупереч її законам? Саме ж розгортання ідеологами релігії традиційних віронавчальних положень дає змогу виразно передати Божий промисел як картину поступових прогресивних змін у світі, джерелом яких є чергування звичайної течії природних процесів, згідно з їхніми внутрішніми властивостями, визначеними раніше Богом, і чудесними актами прямої участі Бога в подіях світу так, що останні несподівано по-новому організуються та переорієнтовуються згідно з його несподіваними рішеннями. Щоправда, низка ознак, пропонована протестантським теологом Джоном Колінзом, дає, зрештою, змогу теологічним чином виразно передати образ Бога, котрий постійно творить через природні процеси й інколи все ж удається до несподіваних приголомшливих дій, покликаних прямо та наочно продемонструвати людству істотне в його божественних задумах.

Загальний промисел. «Бог створив світ із нічого та наділив елементи творіння «природними властивостями». Він підтримує їх буття і здатність взаємодіяти з іншими чинниками, виступаючи, отже, у ролі причини або наслідку».

Надприродність (чудо). «Бог безперешкодно «вводить» у природні причинно-наслідкові зв'язки нові елементи. Наприклад, він може «вести» у світ зовсім нову річ за допомогою творення; він може виступити безпосередньою причиною тієї або іншої події; він може примусити предмети і явища функціонувати всупереч їхнім природним властивостям; він може впорядкувати деякі розрізнені явища – усе в ім'я здійснення своїх намірів» [8, с. 205–206].

Нинішнім богословським інтерпретаціям релігійної картини світу та її елементам, у тому числі й ідеї чуда, характерні оновленські тенденції. Дискусії, що тривають в академічних колах щодо структури Всесвіту, змушують окремих богословів, котрі воліють надати інтелектуальній респектабельності своїм концептуалізаціям, переосмислювати свої попередні погляди та коригувати їх відповідно до культурних чинників сьогодення. Узагальнюючі теоретично виправдані й обґрунтовані та практично перевірені здобутки сучасного природознавства, також як і їх нинішню філософську оцінку, низка авторів справедливо наголошує на тому, що, на відміну від безроздільного панування ідей лінійного детермінізму, притаманних культурній ситуації попередньої епохи, сучасна культура характеризується активною асиміляцією ідей детермінізму нелінійного типу [9, с. 512].

Представлена сучасними науковцями онтологічна реальність, яка виявляє себе в базисній номології (фундаментальних закономірностях) і фактах дійсності, є такою, що згодом закрита для зовнішніх впливів і не потребує зовнішніх каузальних агентів для власних змін і трансформацій, а тому ідейно протистоїть «онтотеологізму європейської культури» [10, с. 158]. У сучасній суспільній свідомості відстежується певна залежність між динамікою відмови від ідей жорсткого детермінізму та інтенсивністю соціокультурних виявів подібних змін. Доволі виразно ця тенденція виявляє себе й у теології. «Нині оточуючий світ уявляється обґрунтовано закритим для зовнішніх причинних втручань, постульованих класичним філософським теїзмом, тобто для ідеї «чуда», як порушення законів природи», – виносить із цієї культурної ситуації свій вердикт один із сучасних протестантських теологів Артур Пікок [11, с. 109].

Оновлення уявлень про участь Бога у справах світобудови, які відбуваються в річці приведення усталених релігійних норм у відповідність із новими реаліями часу, зрештою, знову-таки, призводить до обґрунтування теологами такого Бога, який є творцем первинної форми матерії та її потенції. Однак природа, твердять вони, наділена Богом свободою й розвивається далі без прямої участі Бога, згідно з покладеними в її основу закономірностями. Бог лише підтримує процеси, наділені ним вихідним творчим імпульсом, тобто здатністю до створення нових форм, у які закладено деривативний творчий початок [11, с. 166].

Нині очевидним виявляється те, що здійснювана сучасними богословами модернізація релігійної картини світу виходить із необхідності її гуманізації та приведення у

відповідність із культурними чинниками сьогодення. І все ж є потреба відзначити, що сучасні видозміни відповідних доктринальних положень загалом більшою мірою торкаються видимого їхнього боку, аніж дійсної суті. А сучасні з'ясування істотних і необхідних ознак відповідних понять здебільшого тяжіють до того, аби за будь-яких, навіть найбільш приголомшливих, теологічних новацій усе ж зберегти загальну інваріантність їхнього змісту і його (змісту) відповідність фундаментальним християнським настановам. Промисел Божий і чудо як його окремих випадок у богословських студіях без принципових різночитань нині, як і колись, подано в їх теофанічній перспективі, а саме як вияв Бога, котрий постійно зберігає власну дієву присутність у світі. Ця присутність божественного в царині власного творіння шляхом його збереження та управління ним також, як і через надзвичайні випадки каузальної взаємодії Бога зі світом у чуді, має, за теологічних витлумачень, глибинне доленосне покликання – зберегти вікопомну, усталену Богом онтологічну рівновагу сущого, яке контингентне та не має причини власного буття в самому собі. Саме ця контингентність світу, його тонка онтологічна налагодженість і наявна разом із цим небезпека його повернення в небуття й знімаються промислителством Божим, учать богослови різних християнських віросповідань. Останнє також без особливих розбіжностей ними подається як два когерентні процеси – звичайні природні процеси як об'єктивації нічим не обмеженої волі Бога в дії та його прямих творчих актів впливу на світобудову в чуді, яке істотно змінює природний лад речей, через нові незбагненні визначення Бога.

Література

1. Васильев Л.С. История религий Востока : [учебное пособие для студентов вузов] / Л.С. Васильев. – 2-е изд., перизд. и доп. – М. : Высшая школа, 1988. – 416 с.
2. Фейербах Л. Сущность христианства / Л. Фейербах // Избранные философские произведения : в 2 т. – М., 1955. – Т. 2. – 1955. – 943 с.
3. Прот. Сергей Булгаков. О чудесах Евангельских / прот. Сергей Булгаков. – М. : Русский путь, 1994. – 118 с.
4. Stange C. Naturgesetz und Wunderglaube / C. Stange. – Leipzig, 1914. – S. 175.
5. Пикок А. Богословие в век науки: Модели бытия и становления в богословии и науке / А. Пикок ; пер. с англ. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 416 с.
6. Каспер В. Иисус Христос / В. Каспер ; пер. с нем. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. – 420 с.
7. Малиновский Н. Промысел Божий / Н. Малиновский // О Вере и нравственности по учению православной церкви. – М. : Издание Московской Патриархии, 1991. – С. 116–121.
8. Коллинз К.Дж. Наука и вера. Враги или друзья? / К.Дж. Коллинз ; пер. с англ. – Черкассы : Коллоквиум, 2005. – 560 с.
9. Можейко М.А. Неодетерминизм / М.А. Можейко // Всемирная энциклопедия: Философия XX век / главн. научн. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 508–513.
10. Термін В.І. Ярошовця // Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму : [підручник] / В.І. Ярошовець. – К. : Знання України, 2006. – С. 158.
11. Пикок А. От науки к Богу: Новые грани восприятия религии / А. Пикок ; пер. с англ. К. Савельева. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 304 с.

Анотація

Гудима І. П. Промисел Божий і чудо як елементи теологічних витлумачень релігійної картини світу. – Стаття.

У статті вивченню піддається традиційне християнське вчення про чудо, а також спроби сучасних богословів модернізувати це вчення. Автор визначив своєю метою таке: дослідження істотних і необхідних елементів християнської релігійно-теологічної парадигми, а саме: метафізичних положень, моделей і аналогій, символічних узагальнень, а також базових цінностей, які задають спосіб буття ідеї чуда; аналіз провідних релігійно-філософських концептуалізацій відно-

син «Бог-світ» і елементів власне теологічних інтерпретацій символічно-знакової релігійної картини світу, які дають змогу здійснити апроксимацію чуда. Вибір теоретико-методологічних підходів статті зумовлений самим предметом думки й характером поставлених завдань. У статті використовувалися такі методи пізнання: загальнофілософські, спеціальні загальнонаукові й окремо-наукові теоретичні методи. Автор слідував принципам об'єктивності, історизму, застосовував каузальний аналіз і типологічний метод дослідження. Основним результатом опрацювання проблеми став висновок про те, що промисел Божий і чудо як його окремих випадок, відповідно до фундаментальних християнських настанов, без суттєвих різносуджень теологами всіх основних християнських віросповідань виразно витлумачуються в їхній теофанічній перспективі як перманентне виявлення Бога в царині власного творіння.

Ключові слова: Бог, теологія, наука, чудо.

Анотація

Гудима І. П. Промысел Божий и чудо как элементы теологических истолкований религиозной картины мира. – Стаття.

В статье изучению подвергается традиционное христианское учение о чуде, а также попытки современных богословов модернизировать данное учение. Автор определил своей целью следующее: исследование существенных и необходимых элементов христианской религиозно-теологической парадигмы, а именно: метафизических положений, моделей и аналогий, символических обобщений, а также базовых ценностей, задающих способ бытия идеи чуда; анализ ведущих религиозно-философских концептуализаций отношения «Бог-мир» и элементов собственно теологических интерпретаций символически-знаковой религиозной картины мира, которые позволяют осуществить апроксимацию чуда. Выбор теоретико-методологических подходов статьи обусловлен самим предметом мысли и характером поставленных задач. В статье использовались следующие методы познания: общетеологические, специальные общенаучные и отдельно-научные теоретические методы. Автор следовал принципам объективности, историзма, применял каузальный анализ и типологический метод исследования. Основным результатом проработки проблемы стал вывод о том, промысел Божий и чудо как его частный случай, в соответствии с фундаментальными христианскими установками, теологами всех основных христианских вероисповеданий без существенных расхождений отчетливо истолковываются в их теофанической перспективе как перманентное выявление Бога в области собственного творения.

Ключевые слова: Бог, теология, наука, чудо.

Summary

Gudima I. P. Providence of God and the miracle – the elements of the theological interpretations of the religious world view. – Article.

In this paper, the study exposed to the traditional Christian doctrine of the miracle. Also revealed today attempts to modernize the teaching of theologians. The author has identified the following aims: a study of the essential and necessary elements of Christian religious and theological paradigm. The study of its metaphysical propositions, models and analogies, symbolic generalizations, as well as the core values that define the way of being the idea of a miracle. Another challenge is the analysis of major religious and philosophical conceptualizations relationship “God-world” elements and proper theological interpretations of symbolic and iconic religious image of the world. Selection of theoretical and methodological approaches the article caused by the object of thought and nature of the task. The article used the following methods of knowledge: general philosophical, general scientific, special and separate scientific-theoretical methods. The author followed the principle of objectivity, historicism, applied the causal analysis and typological method of research. The main result of the study of the problems was the conclusion of God's providence and miracle in accordance with the fundamental Christian attitudes, the theologians of all major Christian denominations without significant differences clearly interpreted in their divine perspective, as a permanent detection of God in his own creation.

Key words: God, theology, science, miracle.